

MUQIMIY HAJVIY ASARLARIDA BADIY XUSUSIYATLAR

Yahyoyeva Dildora Baxtiyor qizi

Toshkent shahri Yakkasaroy tumani 100-sonli maktab ona tili va adabiyoti fani

o'qituvchisi

yahyoyevadildora@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Muhammad Aminxo'ja Muqimiyning hajviy asarlaridagi badiiy xususiyatlar, satirik tasvir usullari va ijtimoiy-tanqidiy g'oyalar tadqiq etiladi. Shoirning "Tanobchilar", "Saylov", "Maskovchi boy ta'rifida" kabi asarlari misolida jamiyatsdagi ijtimoiy tengsizlik, mansabdorlarning o'zboshimchaligi, poraxo'rlik, ikkiyuzlamachilik va ma'naviy qoloqlik kabi illatlarning badiiy talqini tahlil qilinadi. Muqimiy hajviyotida kinoya, istehzo, mubolag'a, kontrast, xalqona iboralar hamda obraz yaratish vositalarining qo'llanish xususiyatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek mumtoz adabiyoti, hajviyot, satira, tanqidiy realizm, badiiy xususiyatlar, kinoya, istehzo, mubolag'a.

Аннотация: В данной статье исследуются художественные особенности, приёмы сатирического изображения и социально-критические идеи в сатирических произведениях Мухаммада Аминходжи Мукими — выдающегося представителя узбекской литературы XIX века. На примере произведений поэта «Танобчилар» («Землемеры»), «Сайлов» («Выборы»), «Московчи бой таърифиди» («О московском бае») анализируется художественное отражение таких общественных пороков, как социальное неравенство, произвол должностных лиц, коррупция, лицемерие и духовная отсталость. Особое внимание уделяется особенностям использования иронии, сарказма, гиперболы, контраста, народных выражений и средств создания художественных образов в сатирическом творчестве Мукими.

Ключевые слова: узбекская классическая литература, сатирическая литература, сатира, критический реализм, художественные особенности, ирония, сарказм, гипербола.

Abstract: This article examines the artistic features, techniques of satirical representation, and socio-critical ideas in the satirical works of Muhammad Amin Khoja Muqimi, a prominent representative of nineteenth-century Uzbek literature. Through an analysis of the poet's works, such as "Tanobchilar" ("Land Surveyors"), "Saylov" ("Elections"), and "Maskovchi boy ta'rifida" ("Description of a Wealthy Man from Moscow"), the article explores the artistic representation of social inequality, abuse of power by officials, corruption, hypocrisy, and moral backwardness. Particular attention is

paid to the use of irony, sarcasm, hyperbole, contrast, colloquial expressions, and techniques of characterization in Muqimi's satirical works.

Key words: Uzbek classical literature, satirical literature, satire, critical realism, artistic features, irony, sarcasm, hyperbole.

XIX asrning ikkinchi yarmi o'zbek adabiyoti tarixida ijtimoiy-siyosiy voqelikni haqqoniy tasvirlash, xalq turmushidagi ziddiyatlarni badiiy ifodalash va jamiyatdagi mavjud illatlarni tanqid qilish tamoyillari kuchaygan davr sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur davrda adabiyotning ijtimoiy vazifasi kengayib, badiiy ijodda oddiy xalq hayoti, uning orzu-intilishlari, moddiy qiyinchiliklari hamda adolatsizlikka qarshi munosabati muhim mavzulardan biriga aylandi. Ayniqsa, hajviy adabiyot jamiyatdagi salbiy hodisalarni fosh etish, hukmron tabaqalarning axloqiy qiyofasini ochib berish va ijtimoiy muammolarga jamoatchilik e'tiborini qaratishning samarali badiiy vositasiga aylandi. Ana shunday tarixiy-adabiy sharoitda ijod qilgan Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903) o'zbek adabiyotida tanqidiy realizm va ijtimoiy hajviyot taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. Shoir o'z asarlarida xalq hayotini, ayniqsa, dehqonlar, hunarmandlar va kambag'al aholining og'ir turmush sharoitlarini haqqoniy aks ettirishga intildi. Uning ijodida jamiyatdagi tabaqalanish, amaldorlarning o'zboshimchaligi, mansabni suiiste'mol qilish, poraxo'rlik va ma'naviy tanazzul kabi masalalar keskin tanqid ostiga olindi. Muqimiyning Qo'qon yer o'lchash mahkamasidagi faoliyati va qishloq aholisi turmushi bilan yaqindan tanishligi uning ijtimoiy qarashlari shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan [1].

Muqimiy hajviyotining o'ziga xosligi shundaki, shoir mavjud ijtimoiy muammolarni oddiy bayon qilish bilan cheklanmay, ularni badiiy obrazlar, kinoya, istehzo, mubolag'a, o'xshatish va qarshilantirish kabi tasvir vositalari orqali ifodalaydi. Natijada uning hajviy asarlarida kulgi faqat ko'ngilochar vosita emas, balki ijtimoiy tanqid, axloqiy baholash va badiiy umumlashtirish vazifasini bajaradi. Shoir tomonidan yaratilgan satirik obrazlar muayyan shaxslarning xatti-harakatlarini aks ettirish bilan birga, davrga xos salbiy ijtimoiy munosabatlarni ham ochib beradi.

Muqimiyning "Tanobchilar", "Saylov", "Moskovchi boy ta'rifida" kabi hajviy asarlari ijtimoiy mazmunining teranligi, obrazlarining hayotiyliigi va badiiy ifoda usullarining rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ushbu asarlarda hajviy tasvirning turli shakllari orqali mansabparastlik, ochko'zlik, manfaatparastlik va adolatsizlik tanqid qilinadi. Ayniqsa, "Tanobchilar" asarida amaldorlarning poraxo'rliigi va oddiy dehqonlarga nisbatan zo'ravonligi aniq voqealar hamda xarakterli obrazlar vositasida tasvirlanadi.

Muqimiy hajviy ijodining asosiy xususiyatlaridan biri hayotiy voqelikni tanqidiy nuqtayi nazardan aks ettirishdir. Shoir jamiyatdagi muammolarni mavhum tushunchalar orqali emas, balki real turmushga xos voqealar, ijtimoiy munosabatlar va xarakterlar orqali

tasvirlaydi. Uning asarlarida xalq manfaatlariga zid faoliyat yurituvchi amaldorlar, boylar va boshqa salbiy obrazlar hajviy tasvirning asosiy obyektlariga aylanadi. Muqimiy hajviyotining mazmunini o'rganishda satira va yumor o'rtasidagi farqni hisobga olish muhimdir. Satirada ijtimoiy illatlar keskin qoralanib, salbiy obrazlarning asl mohiyati fosh etiladi. Yumorda esa kundalik hayotdagi kamchiliklar, ayrim insonlarga xos zaifliklar va kulgili vaziyatlar nisbatan yengilroq ohangda tasvirlanadi. Muqimiy har ikki usuldan foydalangan holda o'z davrining ijtimoiy va maishiy muammolarini badiiy talqin etgan [2].

Shoirning "Tanobchilar" hajviyasi ijtimoiy adolatsizlikni badiiy tasvirlashning yorqin namunalaridan biridir. Asarda yer o'lchash va soliq undirish jarayonida yuzaga keladigan suiiste'molliklar, amaldorlarning dehqonlarga nisbatan qo'pol munosabati hamda ularning shaxsiy manfaatni xalq manfaatidan ustun qo'yishi tanqid qilinadi.

Asar jabrlangan dehqonning arz-dodi bilan boshlanadi:

O'n ikki oyda keladur bir tanob, O'zgalara rohat-u menga azob.

Ushbu misralarda "rohat" va "azob" so'zlarining qarama-qarshi qo'yilishi orqali ijtimoiy ziddiyat badiiy ifodalangan. Yer o'lchash va soliq yig'ish jarayoni amaldorlar uchun manfaat manbai bo'lsa, dehqon uchun moddiy va ruhiy mashaqqatga aylangan. Shoir mazkur qarshilantirish orqali oddiy xalq bilan hukmron tabaqa o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvini qisqa, ammo ta'sirchan shaklda ochib beradi.

Bu yerda antiteza, ya'ni qarshilantirish san'ati muhim badiiy vazifani bajaradi. "Rohat" va "azob" tushunchalari orqali bir hodisaning ikki ijtimoiy qatlam hayotidagi mutlaqo farqli natijalari ko'rsatiladi. Natijada o'quvchi voqea mohiyatini bevosita jabrlanuvchi nuqtayi nazaridan anglaydi.

Muqimiyning hajviy obraz yaratishdagi mahorati, ayniqsa, Sulton Alixo'ja va Hakimjon timsollari orqali namoyon bo'ladi. Ushbu obrazlar oddiy dehqonlar hisobidan manfaat ko'ruvchi, mansabidan foydalanib xalqni qo'rqituvchi va o'zaro til biriktirgan amaldorlarning badiiy umumlashmasi sifatida gavdalanadi.

Shoir ularning bir-biriga yaqinligini quyidagi misralarda hajviy ifodalaydi:

Sulton Ali Xo'ja, Hakimjon ikav, Biri xotun, birisi bo'ldi kuyav.

Bu misralarda ikki amaldorning o'zaro munosabati oilaviy yaqinlikka qiyoslanadi. Bunday kutilmagan o'xshatish orqali shoir ularning bir-birini qo'llab-quvvatlashi, manfaat yo'lida hamjihat harakat qilishini kulgili shaklda ochib beradi. Obrazlarning "xotun" va "kuyav" sifatida tasvirlanishi asarda yumoristik ohangni kuchaytiradi, ayni paytda ularning o'zaro manfaatdorligini fosh etadi.

Muqimiy amaldorlarning tashqi ko'rinishi va xulq-atvorini ham hajviy detallar vositasida tasvirlaydi. Xususan, "Tanobchilar"dagi:

Sallalari boshlarida oq savat, Ko'rpacha tagda hama vaqt uch qavat.

misralarida "oq savat"ga o'xshatilgan salla va uch qavat ko'rpacha detali orqali amaldorlarning dabdabaga, tashqi ko'rinish va mavqeni namoyish qilishga moyilligi hajv

ostiga olinadi. Tasvirda o'xshatish hamda mubolag'aviy ifoda birlashib, personajlarning kulgili qiyofasini yaratadi.

Shoirning yana bir muhim usuli — salbiy qahramonlarni o'z nutqi orqali fosh qilishdir. "Tanobchilar"da amaldorlarning dehqonlarga qilgan do'q-po'pisalari, o'zlarini haddan tashqari qudratli ko'rsatishga urinishlari ularning ma'naviy qiyofasini ochib beradi. Masalan, asardagi amaldor ikki tanob yerni o'n tanob qilib ko'rsatish bilan tahdid qiladi. Ushbu holatda mubolag'a faqat kulgi tug'dirish uchun emas, balki mansabdor shaxsning vakolatidan noqonuniy foydalanishga tayyorligini ko'rsatish uchun ham xizmat qiladi [3].

Shunday qilib, "Tanobchilar"dagi satirik obrazlar tashqi portret, xarakterli nutq, mubolag'a, o'xshatish va hajviy vaziyatlar uyg'unligi asosida yaratilgan. Bu esa asarning ijtimoiy-tanqidiy mazmunini yanada kuchaytiradi.

Muqimiy hajviyotida ijtimoiy-siyosiy voqelikni kinoyaviy tasvirlash alohida o'rin egallaydi. Shoirning "Saylov" asari bu jihatdan muhim badiiy namunalardan biri hisoblanadi. Unda mustamlaka davridagi mahalliy boshqaruv tizimi, mansabga erishish yo'lidagi manfaatlar kurashi va saylov jarayonidagi adolatsizliklar tanqidiy ruhda yoritiladi.

"Saylov" asarining badiiy xususiyati shundaki, shoir siyosiy jarayonning tashqi ko'rinishi bilan uning ichki mohiyati o'rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Saylov tushunchasi mazmunan vakillik va tanlash imkoniyatini anglatga-da, asarda tasvirlangan sharoitda mansab uchun kurash, shaxsiy manfaat va yuqori martabaga intilish kabi salbiy holatlar ustunlik qiladi. Bunday tasvirda kinoya muhim vazifani bajaradi. Shoir tashqi tomondan muayyan tartib asosida tashkil etilgan jarayonning amalda adolat tamoyillariga zid kechishini hajviy munosabat orqali ochib beradi. Natijada asarning tanqidiy yo'nalishi alohida shaxslar doirasidan chiqib, muayyan ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni baholash darajasiga ko'tariladi.

Adabiyotshunoslik manbalarida "Saylov" Muqimiyning muhim ijtimoiy-siyosiy hajviyalaridan biri sifatida baholanadi. Unda chor ma'muriyati nazorati ostidagi saylov tartiblarining soxtaligi tanqid qilingani qayd etilgan [4].

Muqimiyning "Moskovchi boy ta'rifida" hajviyasi shoir satirik ijodining yana bir muhim namunasidir. Ushbu asarda XIX asr oxirlarida Turkiston iqtisodiy hayotida yuz berayotgan o'zgarishlar, boylik orttirishga intilish va yangi xo'jalik munosabatlari sharoitida yuzaga kelgan ziddiyatlar tasvirlanadi. Asarning markaziy qahramoni Xodixo'ja bo'lib, uning zavod qurishga urinishi, moliyaviy majburiyatlar va qarzlar bilan bog'liq muammolarga duch kelishi, natijada iqtisodiy tanazzulga uchrashi hajviy voqealar asosini tashkil etadi. Mazkur syujet orqali shoir mulkdor shaxsning ijtimoiy mavqei, iqtisodiy faoliyati va shaxsiy xarakteridagi ziddiyatlarni ko'rsatadi.

Asardagi satirik tasvir faqat qahramonning muvaffaqiyatsizligi bilan cheklanmaydi. Unda Xodixo'janing boyligiga ortiqcha ishonishi, o'z mavqeidan mag'rurlanishi va tashqi

obro‘-e‘tiborga intilishi ham tanqid qilinadi. Qahramonning tashqi dabdabasi bilan uning haqiqiy ahvoli o‘rtasidagi nomutanosiblik asarning asosiy badiiy konfliktlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur asarni tahlil qilishda xarakter yaratish, voqealar rivoji va satirik umumlashtirishning o‘zaro bog‘liqligiga e‘tibor qaratish zarur. Xodixo‘janing iqtisodiy inqirozi shaxsiy muvaffaqiyatsizlik sifatida emas, balki davrning yangi iqtisodiy munosabatlariga moslasha olmagan mulkdor xarakterining badiiy ifodasi sifatida talqin qilinishi mumkin. Muqimiy bu asarda satirik xarakter yaratish orqali ijtimoiy mavqega asoslangan manmanlik va boylikka haddan tashqari berilishning salbiy oqibatlarini ochib beradi. Umuman, Muqimiy hajviyotida badiiy tasvir vositalari asarning g‘oyaviy mazmuni bilan uzviy bog‘liq holda qo‘llaniladi. Kinoya va istehzo salbiy hodisalarning asl mohiyatini ochib bersa, mubolag‘a obrazlarning kulgili qiyofasini kuchaytiradi. Qarshilantirish ijtimoiy ziddiyatlarni yorqinlashtiradi, xalqona til esa hajviy tasvirning tabiiyligi va ta’sirchanligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (5 ta snoska)

1. Muqimiy (1850–1903). Ziyouz.uz, “Ma’naviyat yulduzlari”, 2018. Elektron manba.
2. Muqimiy. Ziyosfera elektron ensiklopediyasi, “Hajviyoti” bo‘limi. Elektron manba.
3. Muqimiy. Tanobchilar. Wikisource elektron matnlar kutubxonasi. Asarning matni.
4. Muqimiy (1850–1903). Ziyouz.uz, “Saylov” hajviyasiga oid adabiy-tarixiy ma’lumotlar. Elektron manba.
5. Axmadjanova M. Muqimiyning ijodida hajviy asarlarning o‘rni // Yosh olimlar. — 2024. — 2-jild, 2-son. — B. 68–70. Maqola.